

**"ДЕВОНИ ФОНИЙ" ВА УНИНГ АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИЁТИДАГИ
МАВЌЕИ****Абдусаломова Хуршидахон Елмуроджон кизи***Шарк филологияси ва таржимашунослик**Араб филологияси кафедраси 2-курс араб-инглиз**гурухи талабаси hurshidakhon2004@icloud.com***А.Е.Рустамов***Илмий рахбар*

Аннотация: Ушбу мақолада "Девони Фоний" ва унинг Алишер Навоий ижодиётидаги мавқеи, унинг бадиий, адабий хусусиятлари ҳақида батафсил маълумот бериб ўтилади.

Калит сузлар: тахаллус, зуллисонайн, девон, бадиий образлар ранг-баранглиги.

Annotation: This article provides detailed information about "Devoni Foniyy" and its position in the work of Alisher Navoi, its artistic and literary features.

Key words: pseudonym, zullisonayn, divan, variety of artistic images.

Кириш. Алишер Навоийнинг адабиётимиз тарихидаги энг улкан хизматларидан бири, шубҳасиз, унинг зуллисонайнлигидир. Бунинг энг ажойиб самараси – шоир маҳоратининг ўлмас намунаси "Девони Фоний"дир. У форс тилида ҳам шеърятнинг жуда кўп турларида қалами кудратини синаб кўрди ва бу тилда яратган шеърларининг катта қисмини тўплаб "Девони Фоний" китобига киритди. Девон Навоий–Фонийнинг бутун умри давомида форс-тожик тилида яратган деярли барча шеърларининг куллиётидир. Алишер Навоий бунёд этган катта хазинанинг қиммати унинг жанрий ранг-баранглиги, бой мавзулар олами, бадииятининг юксаклиги, образ ва ғоялар оламининг ёрқин ва теранлигидадир. Энг муҳими, Алишер Навоий форс-тожик тилидаги меросида ҳам ўзлигини кўрсата олди. Навоёна ғазаллар, рубоий ва қасидалар яратиб, уларда ўзи яшаган ижтимоий ҳаётнинг турли лавҳаларини, халқ дилидаги ширин туйғу ва ниятларни ифодалашга эришди. Навоийнинг форс-тожик тилидаги адабий меросида ўша адабиётнинг анъаналари ғоят кучли таъсир ўтказган. Буни мутафаккирнинг ўзи рўйирост тан олади.

Маълумки, Алишер Навоийнинг форс-тожик адабиёти тарихида ҳам тутган ўрни жуда муҳим. У ўз устози ва дўсти Абдурахмон Жомий билан биргаликда XV аср Ҳирот адабий мактабининг бошида турди, жуда кўп шоирлар, ёзувчилар, тарихчилар, адабиётшкнослар, мусиқашунослар, рассомлар, меъморлар ва бошқа санъаткорларга ҳомийлик қилди. Ўзининг "Мажолис ун-нафоис", "Муфрадот", "Хамсат ул-мутаҳаййирин", "Муҳокамат ул-луғатайн" каби чуқур илмий асарларида ҳам, бошқа бадиий асарларида ҳам форс-тожик адабиёти ва мумтоз тожик тили – форсий ҳақида қимматли мулоҳазалар, нодир илмий умумлашмалар қолдирди. Маълумки, форс-тожик тили Навоийнинг гўдаклик вақтидаёқ иккинчи она тили бўлган эди. Унинг 3-4 ёшларида ёдлаган дастлабки абёти Қосим Анвор шеърларидан эди. Навоий 10-12 ёшида машҳур форсийгўй шоир Миршоҳий билан хат ёзишган. Форс-тожик адабиёти

Навоий учун катта адабий мактаб бўлди. Форс-тожик адабиётининг Навоий эътироф этмаган, таърифламаган ва тақдирламаган улкан намояндалари деярли йўқ. Чунки Навоий ўзбек шоирларигагина эмас, балки форсигўй шоирларга ҳам устод бўлди. Муаллим ва мураббий сифатида янги-янги истеъдодларнинг етишувига кўмаклашди.

Буюк шоир Фоний тахаллуси билан ёзган форсий шеърларида эса форс-тожик мумтоз адабиётининг моҳир устозлари қаторида тура оладиган асарлар яратди, ўз давригача беш юз йиллик таракқиёт даврини босиб ўтган тожик адабиётини маълум даражада яқунлади. Навоий-Фонийнинг форс тилида ёзган ғазаллари, қитъалари, рубойлари ва бошқа асарларидан ташкил топган “Девони Фоний” китоби олти минг байтдан ортиқ шеърни ўз ичига олади. “Муҳокамат ул-луғатайн”да ёзилишича, Навоийнинг дастлабки машқлари форс тилида бўлган. Бу завқ ва ва қизиқиш Алишер Навоийнинг умри охиригача давом этди.

Навоийнинг ўзи бу китобни “Майдон ул-балоғат” деб ҳам атаган. Бунда улуғ шоир форс-тожик адабиёти сухан майдонининг ажойиб чавандозлари Шайх Муслиҳиддин Саъдий Шерозий, Амир Хусрав Дехлавий, Ҳофиз Шерозий, Нуриддин Абдурахмон Жомий ва бошқалар билан беллашиб кўришни, бу соҳада балоғат ва фасоҳат кўрсатишни, сўнг эса она тили – туркий тилда лирик ва эпик асарлар яратиб, ўз халқини яққалам қилиш, ўзбек шеърятини ҳам юксак бадиият кўкига кўтариш мақсадини олдиға кўйган.

Мана, қарийб олти асрдирки, улар бой анъанали форс-тожик адабиётининг баланд чўкқиларидан бири бўлиб порлаб келмоқда.

Навоий-Фоний форс-тожик адабиётининг ғазал устозлари Хусрав Дехлавий, Ҳофиз Шерозий ва Абдурахмон Жомий билан беллашар экан, нафосатда ҳам, фасоҳатда ҳам улардан асло қолишмайдиган бадиий дурдоналар яратди.

Алишер Навоийнинг “Девони Фоний” асари билан танишиб чиққан киши ўн бешинчи асргача ҳам, ўн бешинчи асрда ёки ундан кейин ҳам ҳеч бир шоирда учрамаган бир ҳолатнинг гувоҳи бўлади. Чунки на тожик шоирлари ва на ўзбек шоирларидан бирортаси ўтмишда ўз девонидаги ғазалларнинг ҳар бирига алоҳида сарлавҳа кўйиб чиқмаган. Қайси ғазали қайси шоирга татаббуъ эканини алоҳида ажратиб кўрсатиб ўтирмаган. Алишер Навоий эса адабиётимиз тарихида биринчи бўлиб бу ишни бажарган.

“Девони Фоний”нинг мундарижаси хусусида Алишер Навоийнинг ўзи “Муҳокамат ул -луғатайн” асарида шундай мулоҳаза юритади: “Яна форсий ғазалиёт девони Хожа Ҳофиз тавридаким, жамиъ сухан адолар ва назм пийролар назарида мустаҳсан ва матбуъдир, тарбиб берибманким, олти мингдан абъёти кўпракдурки, кўпрак ул ҳазрат шеъриға татаббуъ воқеъ бўлибдур”.

Юқоридаги маълумотдан шоирнинг форсий меросига хос икки муҳим жиҳатини илғаш мумкин. Булардан биринчиси мазкур девон таркибидаги асарлар кўпчилигининг Хожа Ҳофиз ғазалиётига татаббуъ қилинганлиги ва иккинчидан, тўпламга киритилган шеърлар миқдорининг олти мингдан байтдан ортиқроқ эканлигидир. Ҳазрат Навоий ўзининг девонига дахлдор қайдлар хусусида гапириб, яна қуйидагиларни ёзиб қолдиради: “Яна форсий ғазалиёт девони Хожа Ҳофиз тавридаким, жамиъ сухандонлар назм пийролар назарида мустаҳсин ва матбуъдир, тарбиб берибменким, олти мингдан абъёти адади кўпроқдирки, кўпрак ул ҳазрат

шеърига татаббуъ воқеъ бўлибдур. Ва баъзи ҳазрати Шайх Муслиҳиддин Саъдийгаким ғазал таври мухтарийдур. Ва баъзи Мир Хусравгаким, ишқ оташкадасининг шуъла ангизидур ва дард ғарибхонасининг ашқрези. Ва баъзи ҳазрати Махдуми Нурангаким, камол авжининг меҳрии ломиидур ва мазкур бўлгон азизлар ҳолатининг жомиики, бу рожеъ ва анда кўр турлук дилкаш адолар ва дилпазир маънолар воқеъдурки, тафсили бу фақирдин муносиб эмас ва анда ҳар навъ назм аснофидин, мисли муққаттаот, рубоийёт ва маснавий ва таърих ва луғз ул жумладин беш юзга яқин муаммоким, кўпи ҳазрати Махдумий Нуран муборак назариға етубдур ва ул ҳазратнинг ислоҳ, таҳсин шарафин касб этубдурким, хомамдин рўзгор сафҳасиға ёзилибдур ва қаламим лайл ва наҳор авроқида нақш қилибдур”. Кўринадики, шоирнинг ўзи мазкур девонга қисқа, аммо чуқур мазмунли тавсиф бериб, унинг ўзига хос хусусиятларини, мазмун мундарижасини ҳам, шакли сифатини ҳам, умумий ҳажмини ҳам яхши очиб берган.

Шоирнинг ўзи ҳам форсий шеърларини туркий асарлари билан барабар қадрлаб, “Девони Фоний”га кирган фахрия қитъаларидан бирида ўзбек ва форс тилидаги асарлари ҳақида фахр билан шундай ёзади:

Гўё дар раста бозори суҳан бикүшодаам,
Як тараф дўкони қаннодию як сў заргарй.

Яъни, гўё растада сўз бозорини очибман: бир томонда кандолат дўкони, иккинчи тарафда эса заргарлик дўконлари.

Алишер Навоий “Девони Фоний” таркибидаги жанрларни ҳам маълум қилади. Шоир қайдларига кўра, бу тўплам таркибида ғазал, қитъа, рубоий, маснавий, тарих, луғз, қасида, мусаддас каби жанрларда бунёд этилган шеърлар жамғарилган. Эътибор бериб қарасак, ҳозиргача амалга оширилган “Девони Фоний” нашрларининг бирортасида ҳам маснавий учрамайди. Аммо шоир форсий асарлари рўйхатида бу жанрни тилга олади. Мазкур факт ҳам ҳали бу девоннинг мукамал нусхаси кўлимизда эмаслигидан далолат беради. Шунингдек, аксарияти Абдурахмон Жомий эътиборидан ўтказилган беш юздан ортиқроқ муаммолар ҳам “Девони Фоний”дан ўрин олгандир.

Энг муҳими, шоирнинг форс-тожик тилидаги назмий бисоти ҳажмининг аниқланишига қарамай, “Гулшани адаб” тўпламининг тузувчилари бу тўпламнинг учинчи китобида Фоний-Навоий шеърларидан олдин ёзилган ярим варақлик маълумотда: “Девони форсии Навоий қариб чаҳор ҳазор байтро фаро мегирад”(Навоийнинг форсий девони салкам тўрт минг байтдан иборатдир), - деб ёзилади. Ахир, бундай йўл ўқувчиларни чалкашлик гирдобига тушириб қолдиради. Айни чоқда, маълум нашрларнинг қимматиға ҳам путур етказади.

Фоний-Навоийнинг форс-тожик тилидаги шеърлари яратилган давридаёқ эл оғзига тушиб шуҳрат таратган. Бунинг боиси ўша шеърият мағзида “кўп турлук дилкаш адолар ва дилпазар маънолар”нинг мужассамлашганлигидир.

Ҳазрат Навоийнинг форс-тожик тилидаги адабий меросида ўша адабиётнинг анъаналари ғоят кучли таъсир кўрсатган. Буни буюк мутафаккирнинг ўзи рўйи-рост тан олади. Жумладан, шоирнинг қўйидаги таъкидларида ўша ғоя мужассам: “...форсий алфоз истифосин ва ул иборат истиқсосин киши мендин кўпрак қилмайдур эркин ва салоҳ ва фасодин мендин яхшироқ билмайдур эркинким, ўн беш ёштин қирқ

ёшқачадурки, ... ўқурига давовиндин бу фақир мутолаасиға кўп машғул бўлмагон девон оз эркин. Батахсис, ишқу дард аҳлининг раҳбар ва пешвари Амир Хусрав Деҳлавий девониким, ошиқликда дарду ниёз ва сўзу гудоз тарихин ул мунташир қилди ва онинг ишқи машғаласида бу партав олам тийра хокдонига ёйилди. Яна ҳақиқат аҳлининг сархайл ва сарафроси Хожа Ҳофиз Шерозий нукот ва асроринки, анфоси рух ул-қудсдин нишон айтур ва рухуллоҳ анфосидин асар еткурур...”

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш жоизки, Навоийнинг форсий меросини Давлатшоҳ Самарқандий (“Тазкират уш-шуаро”), Абдурахмон Жомий (“Нафоҳат ул-унс”), Сом Мирзо (“Тухфаи Сомий”), Ризо Қулихон Ҳидоят (“Мажма ул-фусаҳо”), Хусайн Воиз Кошифий (“Тафсири форсий”) каби форс тазкиранавислари жуда юксак баҳолаган ва тақдирланган эди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Ўн жилдлик. I – X жилдлар. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2011.
2. Асрлар нидоси (Ўзбек мумтоз адабиётидан намуналар). – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1982. – 544 б.
3. Навоий А. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик, 1-жилд. – Тошкент: «Фан», 1987. – 723 б